

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais

Inesa Šeškauskienė

Vilniaus universitetas

inesa.seskauskiene@flf.vu.lt

Virginija Masiulionytė

Vilniaus universitetas

virga.masiulionyte@gmail.com

Birutė Ryvitytė

Vilniaus universitetas

birute.ryvityte@flf.vu.lt

Anotacija

Šio straipsnio objektas – kalbinio humoro, susijusio su euro įvedimu Lietuvoje 2015 m., apraiškos. Kalbiniu humoru laikomi atvejai, kai jam kurti pasitelkiami įvairūs kalbos ištekčiai: garsiniai sąskambiai, rašyba, žodžių darybos modeliai, homonimija ir polisemija, sintaksinės struktūros bei didesnės teksto ir diskurso atkarpos. Tyrime remiamasi pagrindinėmis humoro teorijomis: pirmiausia semantine rėmų (angl. *frames*) ir pranašumo (angl. *superiority*) teorijomis. Empirinę medžiagą sudaro įrašai ir komentarai Facebooko asmeniniuose profiliuose ir puslapiuose bei skaitytojų komentarai po įvairiais straipsniais viešojoje internetinėje spaudoje, parašyti nuo 2014 m. rugsėjo iki 2015 m. vasario mėn., – iš viso 89 atvejai. Pristatant tyrimo rezultatus, laikomasi sąlyginės skirties tarp mikro ir makro kalbos lygmenų. Pirmasis siejamas su mažiausių reikšminių vienetų lygmeniu, antrasis daugiausia taikytinas didesnėms teksto atkarpoms, diskursui ir daugiaterpio humoro atvejams. Nemažai dėmesio skiriama intertekstualumo, parodijavimo ir vadinamojo nuaidėjimo (angl. *echoing*) atvejams.

Raktažodžiai: humoras, euras, lietuviškasis diskursas, Facebookas, internetiniai komentarai.

1. Įvadas

Žmonių bendravimas yra glaudžiai susijęs su humoru. Neretai sakoma, kad humoras padeda užmegzti ryšį, rasti išeitį iš sudėtingos situacijos, gali būti įvairių politinių ir kitokių įtampų

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humor as ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

mažinimo veiksnys. Šiais laikais beveik nebesiginčijama, kad gebėjimas kurti ir suprasti humorą duotas ne visiems, o kartais abejojama, ar humoro galima išmok(y)ti. Gal todėl įvairiomis kalbomis sakome *humoro jausmas*, o ne **humoro gebėjimas* ar *mokėjimas*. Palyginimui galėtume paminėti tokius junginius, kaip antai *kalbos jausmas*, kuris yra tiek pat galimas, kaip ir *kalbos mokėjimas*. Junglumo modeliai, kaip pripažįsta kognityvinės krypties lingvistai, nėra atsitiktiniai. Jie rodo tam tikrus mąstymo ir konceptualizavimo polinkius, dažnai signalizuoja metaforas ir kitas paviršiniame kalbos lygmenyje ne visada lengvai „perskaitomas“ reikšmių sandūras. Būtent junglumas yra tų reikšmių rodiklis tiek pačia bendriausia, praktine, prasme, kai iš vartosenos suprantame reikšmę (plg. Maljar, Seliverstova 1998; Dirven 1993), tiek metodologine, kai junglumas padeda nustatyti įvairius semantinius reiškinius, pavyzdžiui, metaforas (žr. Steen et al. 2010). Tam tikri junginiai rodo vieną ar kitą diskurso tipą (Biber, Conrad, Cortes 2004). Semantinis junglumas, tiksliau – jungimas to, kas įprastai jungčių nesukuria, kaip bus matyti iš toliau pristatomų humoro teorijų bei mūsų tyrimo metodologinių nuostatų, yra ir esminė humoro kūrimo ir analizės prielaida.

Apie humorą rašoma tiek iš filosofinių bei literatūrologinių perspektyvų (žr., pavyzdžiui, Vidugirytė 2012; Mažeikis 2014), tiek ir iš lingvistinių (pavyzdžiui, Goatly 2012; Pajėdienė 2014). Keliami klausimai yra labai įvairūs, apimantys bandymą suvokti, kas sudaro humoro esmę, kaip jis kuriamas, suvokiamas, kiek jis yra universalus, kiek tautinis, būdingas tam tikrai etninei grupei. Pastarajai problematikai priklauso ir kalbėjimas apie tautas bei kalbas, turinčias ryškesnę ar ne tokią ryškų polinkį ir gebėjimą generuoti ir suprasti humorą. Taip kai kurių mokslininkų darbuose atsiranda idėjų apie itin svarbią, centrinę, humoro vietą, pavyzdžiui, anglų kultūroje (Fox 2014: 78), ar apie nelabai linkusį į humorą, pavyzdžiui, vokišką mąstymą (Ruch, Forabosco 1996). Abu šiuos teiginius nesunku paneigti, nes anglų humoro „centrizmas“ greičiausiai susiformavo iš daugybės tyrimų apie šią *lingua franca* kuriamą humorą (žr. apžvalgą Attardo, Raskin 1991); kai kurie bus minimi tolesnėje apžvalgoje. Vokiečių humoras tyrinėtas mažiau, tačiau tyrimų rezultatai nėra tokie vienareikšmiški ir minėto apibendrinančio teiginio neįrodo (žr. Stefanowitsch 2002).

Čia minimi „angliškas“, „vokiškas“ ir kitų kalbų humoras iš esmės suprantami kaip ta kalba kuriamas humoras, tačiau jis neretai apima daug daugiau nei kalba. Tai rodo ir gausybė literatūros kūrinių bei filmų, kurie, išversti į kitas kalbas, tebėra juokingi. Vertime išliekantį humorą galima sieti su daugeliu aspektų. Vienas iš jų yra bendražmogiškas turinys, nepriklausantis nuo konkrečios kalbos ir kultūros. Tai neretai siejama su vienu humoro tipu, vadinamuoju *situaciniu* humoru, kai juokiamės iš situacijos. Šis tipas plačiai eksploatuojamas situacijų komedijose, pavyzdžiui, gerai

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humorą ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

žinomame seriale *Draugai* ar filmuose, kuriuose vaidina britų komikas Rowanas Atkinsonas, *Simpsonų* seriale, lietuviškame internetiniame *Online* seriale, prie kurio kūrimo prisidėjo ir estradinės komedijos (angl. *stand-up comedy*) žanro Lietuvoje žvaigždė Olegas Šurajėvas, ir pan. Daug kebliau yra versti *kultūrinį* humorą, ypač vadinamąsias kultūrinės realijas, dažnai kitoje kalboje neturinčias atitikmenų (apie realijos sąvoką žr. Pažūsis 2014: 42–43, kai kuriuos realijų vertimo filmuose ypatumus – Chiaro 1992, 2005; Asimakoulas 2004; Bucaria 2008).

Su kultūriniu humoru glaudžiai susijęs praktiškai neišverčiamas *kalbinis* humoras, kai juokingumas kyla iš įvairiausių kalbos reiškinių – garsinių sąskambių, tyčinių ir netyčinių rašybos klaidų, žodžių darybos, homonimijos ir polisemijos, žodžių junginių ir ilgesnių sintaksinių struktūrų ar teksto ir diskurso atkarpų. Straipsnyje nagrinėsime būtent tokio tipo humorą ir sieksime atskleisti, kas sudaro vienos ar kitos humoristinės situacijos esmę ir koku būdu ji sukuriama. Kiek mums žinoma, tokiomis priemonėmis lietuvių kalba kuriamas humoras nėra tirtas.

Toliau, siekdamas pristatyti šio tyrimo kontekstą, trumpai aptarsime pagrindines, gana gerai Vakaruose žinomas humoro teorijas, apibrėšime mums aktualų humoro supratimą, įskaitant kalbinį humorą bei jo atmainas, viešojo, ypač interneto, diskurso ypatumus. Duomenų ir metodų skyriuje aptarsime surinktą medžiagą bei tyrimo metodologines nuostatas ir procedūrą. Tada pereisime prie konkrečių atvejų analizės ir diskusijos. Pabaigoje apibendrinsime tyrimo rezultatus ir pateiksime išvadas, brėžiančias tolesnes tyrimo perspektyvas bei leidžiančias mąstyti apie lietuvių kūrybiškumą, kuriame atsispindi daugiasluoksnė tautos istorinė patirtis, politinis ir ekonominis euro įvedimo kontekstas bei šio įvykio vertinimas.

2. Humoro samprata ir humoro teorijos

Apibūdinant įvairias humoro teorijas galima būtų teigti, kad visose jose humoras suprantamas kaip idėjų priešprieša. Skirtingose teorijose tos priešpriešos aiškinimas ir interpretavimas yra įvairus. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad priešpriešos sąvoka, ypač vartojama diskurso analizėje, yra gana plati. Pirmiausia, ne kiekviena priešprieša sukelia juoką. Tekste ar diskurse idėjų supriešinimas gali tiesiog signalizuoti siužeto, pasakojimo pasikeitimą (žr. Ritchie, Cameron 2014) ar pokalbio posūkį, kuris gali būti ir nemalonus bei sukelti greičiau neigiamas nei teigiamas emocijas (žr. Dynel 2009). Aiškinant humorą, greta priešpriešos, kitaip vadinamos nesuderinamumu (angl. *incongruity*), sąvokos dažnai minimi ir netikėtumo, nuostabos elementai, tačiau ne visose teorijose jie išryškunami.

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

Gausiuose humoro darbuose pirmiausia remiamasi vadinamąja semantine skriptų teorija (žr. Attardo 1994; Raskin 1985), kai humoristinė situacija suprantama kaip tam tikras scenarijus (angl. *scenario, script*), kuriame plėtojamos kelios siužetinės linijos ar susijusios informacijos sekos (angl. *chunks*). Jos kuriuo nors momentu susikerta. Gali atsitikti ir taip, kad siužetinė linija yra viena, bet ji netikėtai pasisuka ir pereina į kitą. Abu atvejai dažnai būna netikėti, o netikėtumas sukelia juoką. Ši teorija ypač paranki aiškinant anekdotus ir kitas humoro situacijas, grindžiamas plėtojamu veiksmu (pasakojimu) su aiškiai apčiuopiama viena ar keliomis siužetinėmis linijomis.

Kita gerai žinoma teorija yra vadinamoji pranašumo (angl. *superiority*) teorija, kai idėjų priešprieša yra susijusi su siekiu ką nors sumenkinti ar pažeminti (žr. Attardo 1994; Raskin 1985). Ši teorija padeda paaiškinti agresyvokas humoro formas (plg. Ritchie 2005; Ferguson, Ford 2008), kai kalbėtojas šaiposi ar mėgdžioja tai, kas jam nepatinka, ir taip parodo savo neigiamą, menkinamą požiūrį į vieną ar kitą reiškinį ar žmogų. Ši teorija savo prigimtimi yra gana ribota, nes negali paaiškinti atvejų, kai, pavyzdžiui, humoristinė situacija susiklosto dėl panašiai suskambėjusių žodžių, kelių susikertančių reikšmių ar netaisyklingos rašybos, kurioje pasakymo tikslas gali ir neturėti menkinamojo pobūdžio.

Atsižvelgdami į įvairias teorijas, žinomi humoro tyrėjai Attardas ir Raskinas yra mėginę sukurti vadinamąją bendrąją verbalinio humoro teoriją, kuri savo esme nenutolo nuo pagrindinės minties apie kelių idėjų priešpriešą ar sankirtą (Attardo, Raskin 1991). Bendroji teorija grindžiama šešių tipų hierarchinės struktūros žinių šaltiniais (angl. *knowledge resources*). Pats bendriausias šaltinis yra skriptų priešprieša, viena pakopa žemiau yra loginis mechanizmas, toliau eina situacija, paskui humoro taikiny, naratyvo strategija ir kalba. Pastaroji apima įvairias kalbinės raiškos formas, įskaitant fonetiką ir ortografiją, leksiką, sintaksę, didesnes teksto atkarpas ir pan. (žr. Attardo 2008: 108; Goatly 2012: 25–50; Ermida 2008). Beveik visi žinių šaltiniai minimi daugelio humoro tyrėjų darbuose; jais bandomi paaiškinti humoro kūrimo mechanizmai ir priemonės.

Dar viena žinoma humoro teorija, išsirutulijusi iš naratyvo studijų ir kognityvinių kalbos tyrimų, yra semantinio suliejimo, arba integracijos (angl. *semantic integration, blending*), kuri grindžiama mentalinėmis erdvėmis kaip žinių sancaupomis, talpyklomis, tarp kurių formuojasi ryšiai (angl. *mappings*, žr. Coulson 2002). Ši teorija padeda paaiškinti ne tik humoro situacijas, grindžiamas veiksmu, bet ir metaforas, kuriose irgi susiduriame su skirtingos patirties erdvėmis arba sritimis (angl. *domains*). Mentalinių erdvių teorija gana efektyviai taikoma naratyvinio pobūdžio tekstų

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

analizei, kai siužeto linija įvairiai kinta. Be to, kiek labiau išplėtotu pavidalu ši teorija padeda paaiškinti kalbos ribas peržengiančius reiškinius, vadinamuosius multimodaliuosius, arba daugiaterpius, diskursus, įskaitant daugiaterpes metaforas. Multimodalumas šiuo atveju suprantamas kaip reiškinys, kai pasitelkiami skirtingi informacijos kūrimo ir pateikimo būdai, pavyzdžiui, rašytinis ir pieštinis ar fotografuotinis, dažnai aptinkamas reklamoje ar komiksuose, ar karikatūrose (žr. įdomią analizę Marín-Arrese 2003). Kiek mums žinoma, verbaliniam humorui tirti ši teorija nebuvo taikyta.

Pagrindinį visų teorijų vardiklį – idėjų susikirtimą, skriptų priešpriešą, neatitikimą ar nesuderinamumą tyrėjai vadina įvairiai. Vienas iš senokai įsitvirtinusių terminų ne tik humoro, bet ir semantiniuose tyrimuose apskritai, yra interpretaciniai rėmai ar tiesiog rėmai (Mikulskas 2009: 75) (angl. *frames*, žr. Fillmore, Atkins 1992), kiti būtų skriptai (angl. *scripts*), schemas (angl. *schemas*), erdvės (angl. *spaces*) (žr. Kreitler, Drechsler, Kreitler 1988; Marín-Arrese 2003; Brône, Feyaerts 2003; Ritchie 2005; Ritchie, Cameron 2014). Jų turinys yra dažnai interpretuojamas atsižvelgiant į situacijos statiškumą ar dinamiškumą; pirmuoju atveju kalbama apie enciklopedinėmis žiniomis grindžiamas labiau statiškas žinių sancaupas, pavyzdžiui, kokį nors humoristinį apibūdinimą, o antruoju – kaip apie veiksmo, naratyvo pokyčius, pavyzdžiui, fiksuojamus anekdotuose (daugiau apie statiškas ir dinamiškas situacijas žr. Taylor 1995: 91–92). Vis dėlto labai svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad idėjų sankirta ar situacijos pokyčiai yra tik humoro prielaida, jo kūrimo mechanizmas (Goatly 2012: 21). Jie nepaaiškina nei humoro tikslo, nei funkcijų, kuriems suprasti, manytina, svarbu atsižvelgti į tokį humoro aspektą kaip netikėtumas.

Apie netikėtumą užsimenama tik kai kuriuose darbuose (žr., pavyzdžiui, Dynel 2009; Goatly 2012), ne visada aiškiai nusakant jo vaidmenį. Įdomu, kad apie jį buvo rašoma prieš kelis šimtus metų. Kaip nurodo Attardas (Attardo 2008: 102), 1550 m. Vincenzo Maggi išspausdino rašinį apie humorą bei apie Aristotelio poetiką. Anot Attardo, savo rašinyje Maggi pabrėžęs, kad klasikais yra nepelnytai užmiršę itin svarbų humoro aspektą – nuostabą ir netikėtumą. Manytina, kad apibrėžiant humorą netikėtumo elementas tarp to, ko tikimasi, ir to, kas pasakoma ar realiai nutinka, yra būtinas. Jį iš esmės ir sukuria idėjų priešprieša. Netiesiogiai netikėtumo svarbą patvirtina tai, kad gerai žinomi juokai juos pakartojus dažniausiai nebebūna juokingi.

Kai kurie humoro tyrėjai netikėtumą interpretuoja kaip momentinį įspūdį (angl. *fleeting illusion*, Goatly 2012: 315). Šį įspūdį Dynel (2009: 40) apibūdina kaip vis didėjančią alternatyvių jungčių tarp

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

rėmų „kibirkščiaivimą“ (angl. *oscillation*). Kitaip tariant, humoro situacijai būdinga tai, kad vienu metu suvokiama kelios (skirtingos) idėjos, arba rėmai, kitaip tariant, tai, kas realiai pasakoma, ir tai, kas norima pasakyti. Rėmų skirtingumas ir sukelia įtampą ir „kibirkščiaivimą“. Todėl išlieka kelių interpretacijų galimybė, o kartais ir dviprasmybė. Ji gali būti tyčinė, iš anksto numatyta (žr. Ritchie 2004 aptariama Goatly 2012: 21–22). Išliekančią kelių interpretacijų galimybę Veale (2008) vadina figūra ir fonu (angl. *Figure and Ground*), žvelgiant į kuriuos galime matyti ar viena, ar kita, kaip, pavyzdžiui, žinomame danų psichologo Edgardo Rubino piešinyje, priklausomai nuo mūsų pasirenkamo atskaitos taško ar požiūrio, galime įžvelgti ir vazą, ir veidą. Figūra yra lyg ir svarbesnis rėmas už foną. Mūsų gebėjimas juos sukeisti, anot Veale (2008: 79), demonstruoja mūsų kūrybinę galią rekonstruoti, pertvarkyti sudėtingus objektus ir iš naujo, jau kitaip, jų dalis sujungti.

Greičiausiai dėl netikėtumo ir momentinės iliuzijos humoristinėje situacijoje juoką sukeliantys kitaip, netikėtai, suskambėję ar įgiję kitų reikšmių, kartais pakitę žodžiai netampa stabiliąja leksikos ar gramatikos dalimi, nors per ilgesnį laiką kai kurie galbūt ir galėtų ja tapti. Vadinas, galima būtų sutikti su mokslininkais, teigiančiais, kad humoras iš esmės nekeičia kalbos leksikos (Goatly 2012: 312–315), o jei ir keičia, tai vyksta gana lėtai. Šis bruožas iš esmės skiria humorą nuo kitų idėjų priešpriešos tipų, pavyzdžiui, metaforų, suvokiamų kaip vienos srities reiškinį permaštymas naudojant kitos srities vaizdinius (plg. Lakoff 1987; Lakoff, Johnson 1980/2003 ir pan.). Pavyzdžiui, pasakyme *aukštas postas* apie socialinius valdžios santykius maštomą pasitelkiant fizinių objektų išsidėstymo erdvėje vaizdinį. Tas, kas turi daugiau galios, suvokiamas kaip esantis erdvėje aukščiau nei tie, kurie turi mažiau galios. Pasakymas *aukštas postas* yra visiškai įprastas kasdienio bendravimo žodžių junginys, jame nerasime nieko netikėto. Kita vertus, galime kalbėti apie *besijuokiantį dangų*, kur negyvieji gamtos objektai suvokiami kaip gyvi, sužmoginami. Tokia metafora yra daug mažiau tikėtina kasdienėje kalboje ir labiau būdinga poetinei kalbai. Pavyzdžiui, interneto humoristų kartais užrašomi žodžiai *mireu* ar *vertibes* neturėtų, bent artimiausiu metu, pakeisti įprastos šių žodžių rašybos. Atkreiptinas dėmesys, kad netikėtumas būdingas tik kai kurioms metaforoms, o humorui kurti jis yra būtinas.

Svarbu paminėti, kad kai kuriose teorijose nėra nuosekliai laikomasi skirties tarp humoro kūrimo mechanizmo ir jam kurti pasitelkiamų priemonių. Mūsų supratimu, kaip bus matyti 5–6 skyriuose pateikiamoje analizėje, mechanizmas ir priemonės nėra tapatūs. Rėmų priešprieša priskirtina humoro situacijų mechanizmui. Iš priemonių minėtinos metaforos ir metonimijos, įvairūs

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

sąskambiai ir pakartojimai, nuaidėjimas, štapuotiniai, polisemija, homonimija ir t.t. Visus juos aptarsime prie konkrečių pavyzdžių toliau.

3. Internetinis diskursas. Tyrimo tematika

Internetinis diskursas vis labiau tampa tiek jį kuriančių, tiek jį analizuojančių žmonių savastimi. Visi, kas užsiima šio diskurso analize, neretai susiduria su jo apibrėžties problema. Tiriantys žurnalistų tekstus, ypač „karštomis“ politinėmis temomis, pripažįsta jo kitokį nei spausdintinės žurnalistikos statusą, vadindami jį *mediatizuotu diskursu* (žr. Lauerbach, Fetzer 2007), kurio pagrindinis bruožas yra hibridiškumas, t. y. žanrų ir formų mišinys, ypač būdingas kai kuriems žurnalistiniams žanrams, kaip antai reportažas (žr. Šeškauskienė, Ostanina-Olszewska 2015).

Individualūs komentarai po įvairiais politiniais straipsniais, profesiniuose ir socialiniuose tinkluose, pirmiausia Facebooke, irgi pasižymi hibridiškumu. Kalbininkai sutinka, kad šis diskursas panašus į kalbėjimą, tačiau nėra visiškai jam tapatus pirmiausia dėl to, kad bendravimui naudojama rašytinė kalbos forma. Be to, nors įvairiais komentarais siekiama bendrauti, tame bendravime nėra gestų ar veido išraiškų. Taip atsiranda galimybė kurti savo įvaizdį bei juo manipuliuoti (Pennington, Hall 2014). Kadangi tokiu bendravimu dažniausiai siekiama gauti kuo daugiau dėmesio, humoro situacijų interneto komentaruose yra gausu (ibid.). Vadinasi, internetinis diskursas turi ir sakytiniam, ir rašytiniam diskursui būdingų bruožų. Be to, jo vieta (virtuali erdvė, internetas) nulemia ir kitas jo savybes, kaip antai galimybę manipuliuoti įvaizdžiu ar kurti jį kelis. Kartu tokio mediatizuoto diskurso galimybė pasiekti didelę auditoriją yra puiki terpė humorui kurti.

Šio tyrimo tematika apsiriboja vienu „karštu“ įvykiu – euro įvedimu Lietuvoje nuo 2015 m. sausio 1 d. Nors jis reiškė Lietuvos integraciją į euro zoną ir, tikėtina, pozicijos Europos Sąjungoje sustiprėjimą, kuriamos humoro situacijos internete, pašaipūs komentarai rodo, kad ne visiems lietuviams lito atsisakymas buvo džiaugsmingas įvykis. 2014 m. rugsėjo mėn. Eurobarometro apklausa rodė, kad nors 47 % Lietuvos gyventojų palaikė vyriausybės planus įsivesti eurą, 49 % euro įvedimui nepritarė. Tokios visuomenės nuotaikos neturėtų stebinti, nes nacionalinė valiuta visur laikoma neatsiejama nacionalinės tapatybės dalimi. Po Nepriklausomybės atkūrimo 1993 m. birželio 25 d. įvestas litas Lietuvos gyventojams taip pat reiškė stabilumą. Naujos valiutos (euro) įvedimo planai daugumai asocijavosi su Lietuvos nepriklausomybės atsisakymu ir susisaistymu su kita sąjunga, nors šįsyk tas susisaistymas buvo neprievartinis. Tačiau buvo ir nemažai tokių komentarų, kuriuose buvo ironizuojama, šaipomasi iš nesutinkančiųjų priimti naujos valiutos.

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

4. Tyrimo duomenys ir metodologinė prieiga

Medžiaga šiam tyrimui surinkta iš interneto komentarų, kurie apima Facebooko asmeniniuose profiliuose ir puslapiuose randamus įrašus (angl. *posts*) ir skaitytojų komentarus po įvairiais straipsniais viešojoje internetinėje spaudoje: lrytas.lt, delfi.lt ir 15min.lt. Visa medžiaga yra laisvai prieinama internete. Tiek įrašai, tiek įvairūs komentarai toliau vadinami tiesiog komentarais. Absoliučią jų daugumą sudaro duomenys iš Facebooko (toliau – ir FB). Visi komentarai parašyti nuo 2014 m. rugsėjo iki 2015 m. vasario, t. y. maždaug tada, kai Lietuvoje buvo ypač intensyviai diskutuojama apie euro įvedimą. Iš pradžių buvo surinkta medžiaga, kurioje rašoma apie euro įvedimą ir kuri pagal pirmiau išdėstytą humoro sampratą buvo laikoma humoristine. Šiam straipsniui atrinkti komentarai, kuriuose humoras kuriamas vien tik kalbos priemonėmis, – iš viso 89 atvejai. Tarp jų buvo ir daugiaterpio humoro apraiškų: daugiausia Facebooke pasitaikančių vadinamųjų internetinių memų, kuriuose kalbinis humoras derinamas su vaizdine informacija (iš viso 7); buvo ir vienas atvejis, kur jungiama žodinė informacija ir nuotraukos vaizdas, bei keturi eilėraščiai.

Dauguma komentarų nelabai ilgi, kelių ar keliolikos žodžių, vieno ar kelių sakinių, tačiau vienas buvo gerokai ilgesnis – jį sudarė 332 žodžiai (29 sakiniai). Be to, FB pokalbiuose dažnai vienas ir tas pats humoro atvejis tęsėsi į pokalbį įsijungus keliems žmonėms; tokiu atveju kiekvieno naujo pašnekovo komentaras buvo skaičiuojamas kaip kitas atvejis. Naujai įsijungusių pašnekovų komentarai pateikiami laikantis tos pašnekesio sekos, kuria jie ir buvo surašyti pirminiame šaltinyje, dažniausiai Facebooke. Be to, visi pateikiami pavyzdžiai yra netaisyti ir neredaguoti – tokie, kokie buvo autorių sukurti, įskaitant santrumpas, emocijų ženklus, įvairaus pobūdžio klaidas, rašybą be lietuviškų diakritinių ženklų ir pan.

Pagrindinis duomenų analizės metodas – kokybinis, grindžiamas iš esmės jau minėtomis humoro teorijomis, apibendrintai apibūdinamomis naudojantis priešpriešos, arba sankirtos, sąvokomis. Šios teorijos susiformavo atsiradus kognityvinei lingvistikai, kuri yra linkusi tirti kalbą neatsiedama jos nuo kitų žmogaus veiklos sričių.

Analizuojant konkrečius kalbinio humoro atvejus pirmiausia bus siekiama nustatyti gretinamus, priešinamus rėmus ar skriptus, kurie sudaro humoro mechanizmo esmę. Todėl svarbu atsižvelgti į situaciją, o kartais ir platesnę socialinę ar politinę kontekstą, enciklopedines pokalbio dalyvių žinias, į kurias humoro situacijose neretai referuojama.

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

Kaip minėta, verbalinis humoras kuriamas pasitelkiant kalbos resursus, kurie yra neatsiejami nuo kultūros. Verbalinio humoro tyrėjai atkreipia dėmesį į skirtingų kalbos lygmenų priemonės humorui kurti: „mikro lygmenį“ (fonologinį, morfosintaksinį, pragmatinį) ir „makro“, kai remiamasi ilgesniais tekstais, žanrų ir registrų priešprieša, kultūrinėmis užuominomis (Marín-Arrese 2003: 5–6). Neretai naudojamos kelios priemonės, kartais kuriami (pseudo)poetiniai tekstai. Pavyzdžiui, pasakyme *Meilė yra konfliktas tarp refleksų ir refleksijų* (pavyzdys iš Ermida 2008: 46) pasitelkiami panašiai tariami žodžiai *refleksų* ir *refleksijų*, kurių reikšmės skiriasi: refleksai yra kūno savybė, o refleksijos yra dvasinio gyvenimo apraiška, mintys. Tačiau savo raiška abu žodžiai yra panašūs: abu tariami beveik vienodai, o prie panašumo iliuzijos prisideda ir pseudopriešdėlis *re-*; ta iliuzija subyra suvokus pasakymo prasmę.

5. Kalbinis humoras mikro lygmeniu

Pristatant tyrimo rezultatus laikomasi Marín-Arrese (2003) pasiūlytos sąlyginės skirties tarp mikro ir makro kalbos lygmenų. Pirmasis siejamas su mažiausių reikšminių vienetų lygmeniu, kai kalbinis humoras kuriamas keičiant žodžius ar jų dalis, dažniausiai (pseudo)morfemas, kitomis. Antrasis daugiausia taikytinas didesnėms teksto atkarpoms, diskursui, daugiaterpio humoro atvejams, poezijos tekstams. Atkreiptinas dėmesys, kad neretai tuos lygmenis atskirti nelengva, nes jie persipina formuodami daugiasluoksnį tekstą; jame gali būti derinamos daugiau nei dviejų rėmų sankirtos.

Mikro lygmens atvejai (iš viso 24 iš 89) rodo, kad mažiausi reikšminiai vienetai, morfemos ar pseudomorfemos, keičiamos asociacijų principu. Vienais atvejais keičiamas dėmuo *lit-* (dažniausiai siejama su žodžiu *litas*) į *eur-* (siejama su žodžiu *euras*), taip atkreipiant dėmesį į tuo metu aktualų pinigų keitimą (žr. (1), (2) ir (4) pavyzdžius). Kitais atvejais dėmuo *lit-*, siejamas su minėtu litu, keičiamas į tariamai fonetiškai panašų dėmenį *lyt-*, siejamą su lytimi ar lytiniais santykiais (5).

Atidžiau panagrinėkime kelis toliau pateikiamus pavyzdžius:

- (1) *gogelmogel*, 2015 m. sausio 2 d.

*Celiuleuras*¹

Encefaleuras

Kosmopoleuras

¹ Šiame ir kituose pavyzdžiuose paryškintu šriftu pateikiamas komentaro ar puslapio autorius ar autorystę prisiimanti asmenų grupė, kurių vardai neretai išgalvoti bei ne mažiau humoristiniai nei pats komentaras.

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

Irašai vietoj žodžio „litas“ žodį „euras“ ir iškart nesveiki bajoriai formuojasi

Sateleurinė televizija

Radikuleuras <...>

Eurografas

Sukalbėkim euraniją <...>

Neoeuro laikotarpis

Nu šiaip būna neolito laikotarpis, bet aš pakeičiau į neoeuro (FB)

- (2) **Linas Alzbutas** *Euruoklis* (FB)
- (3) **Kristupas** *eureally mireu xDDDDD* (FB)
- (4) **Vaidotas Pūkas** *Mes eurosferoje!* (FB)
- (5) **Vytautas Prietema** *Euriniai organai krc* (FB)

(1) pavyzdyje matyti, kad autorius nepateikia jokio konteksto, o tik vardija žodžius, turinčius dėmenį *-lit-*, pakeisdamas tą dėmenį į *-eur-*. Čia pat savo sudarytus naujadarus komentuoja. Kai dėmuo *-lit-* eina po balsio, kartais pakeitimas vyksta išlaikant priebalsį *l*; tikėtina, dėl patogesnio tarimo, pavyzdžiui, *celiulitas* kinta į *celiuleurą* (ne *celiueurą*). Atkreiptinas dėmesys į autoriaus vardą – *gogelmogel*, greičiausiai rodantį sąsają su vadinamuoju *kiaušinių trintiniu*, akcentuojant tai, ką žmonės supranta kaip neaiškių sudedamųjų dalių mišinį. Šiuo atveju mišinio ir maišymo metafora taikytina žodžių darybos būdui, kai parenkamos tam tikras asociacijas keliančios žodžių dalys. Pasitelkiant naująsias dalis, kuriami nauji žodžiai, tačiau sąsaja su senaisiais žodžiais yra akivaizdi. Taip iš senojo ir naujojo žodžio kuriami du skirtingi rėmai, kurių sugretinimas yra gana netikėtas. Pašnekovai suvokia juos esant abu, jie vienas kito nenuslopina, kitaip tariant, sąsaja yra suvokiama, ji tarsi „kibirkščiuoja“ (žr. Dynel 2009: 40 ir anksčiau pateikiamą literatūros apžvalgą). Tarkim, (1) pavyzdyje supriešinami lito ir euro rėmai, tačiau savaime tai nėra netikėta. Netikėtumas atsiranda, pavyzdžiui, priešinant celiulitą ir eurą per pirmajame žodyje atpažįstamą litą.

Be to, (1) pavyzdyje matyti, kad nors pokalbis tarp virtualių pašnekovų plėtojamas tarsi konkuruojant, kas suras keisčiausiuose žodžiuose sąsają su euru, nesiekiant komunikuoti pilnais sakiniais, jame galime užčiuopti pokalbiui būdingą struktūrą, kuriamą kartojant dėmenį *-eur-*. Pasikartojantys elementai humoro tyrimuose vadinami *nuaidėjimu* (angl. *echoing*; Garmendia 2014; Goatly 2012: 265), kuris sukuria „grandinę“ ar „grandinėlę“ (angl. *chain*; žr. Gibbs, Colston 2007). Tokia grandinėlė dažniausiai atlieka pokalbio palaikymo funkciją, padeda jį kurti ir plėtoti bei sukuria prielaidas įtraukti į tokią komunikaciją vis daugiau pokalbio dalyvių. Be to, pakartojimas

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

bei pašnekovams suprantamos kelios „kibirksčiuojančios“ reikšmės kuria grupės, pašnekovų bendrumo jausmą.

Pastebėtina, kad kai kuriais atvejais kitą rėmą sužadina pakeičiama žodžių rašyba. (3) pavyzdyje dėmuo *eur-* jungiamas su anglų kalbos žodžiu *really* perrašant populiarų anglišką posakį *oh really*. Tariant frazę, dviejų žodžių *oh* ir *really* jungtyje atsiranda kažkas panašaus į *eur-*, kuris ir įrašomas. Lietuviško žodžio „miriau“ galūnė, greičiausiai pagal skambesį, irgi užrašoma su *-eu*, kad žodžių junginys prasidėtų ir baigtųsi *-eu*. Taip pabrėžtinai atkreipiamas skaitytojo dėmesys į šių žodžių sąsajas su euru.

Toliau panagrinėkime (6) pavyzdį, kuriame susipina kelių kalbos lygmenų elementai – fonetiniai ir ortografiniai, morfologiniai ir semantiniai. Iš jų svarbiausi yra semantiniai, nes reikšmė iš esmės nulemia daugelį kalbos reiškinių, ji persmelkia visus kalbos lygmenis, o kalbėjimas apie kalbos reiškinius be semantikos yra beprasmiškas. Ši nuostata ryški visuose kognityvinės pakraipos tyrėjų darbuose (žr., pavyzdžiui, Croft, Cruse 2004) ir matyti toliau pateikiamame pavyzdyje:

(6) ***Geležinė Lapė***, 2014 m. sausio 9 d.

© Ieva Sa

(FB)

Humoristinis puslapis „Geležinė Lapė“ sukurtas 2013 m. kovo mėn., jis pristatomas kaip tarnaujantis „tik švietimo (edukacijos) tikslams“ ir trumpai apibūdinamas kaip „tas pats, kas ir Geležinis Vilkas, tik Lapė“. Sąsaja su kunigaikščio Gedimino sapnuotu geležiniu vilku leidžia suprasti aliuziją į tam tikrą Lietuvos valstybės ir jos šlovingos istorijos simbolį. Tačiau čia pat kuriamas ne tik vilko, bet ir lapės rėmas. Pastaroji greičiau sietina su tautosakoje egzistuojančiu gudrios lapės įvaizdžiu. Vadinasi, šalies identitetas yra kiek komiškas, nes šlovingą ir garbingą praeitį sužadinantį geležinio vilko rėmas netikėtai kertasi su gudrios ir praktiškos lapės, galbūt nurodančios į minėtų savybių nestokojančius šių laikų lietuvius.

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

Minėtame pavyzdyje vaizdu kuriamas lietuviškų pinigų simbolis litas, tačiau po juo parašytais žodžiais aiškiai sužadinami keli rėmai. Pirmiausia jungiami panašaus skambesio žodžiai „centai“ ir „sentimentai“, iš kurių sukuriamas naujas žodis, kurio reikšmė aiškinama mažesniu šriftu. „Centimentai“ yra leksinių vienetų suliejimo rezultatas; žodyje aiškiai matyti abu jo pirmtakai. Pirmoji žodžio dalis sužadina lito rėmą, antroji – jausminį tautinės tapatybės rėmą. Būtent šių žodžių pasirinkimas taikliai atspindi gilesnius prasmės klodus – nemažai daliai lietuviškasis litas išties kėlė ir tebekelia sentimentų. Šis pavyzdys gali būti laikomas ir ironijos atveju, nes rėmai yra ne tik netikėti ir skirtingi, bet ir kuria ironijai būdingą rėmų priešpriešą, kai sakoma/rašoma viena mintis, o turima galvoje priešinga. Šiuo atveju rėmų santykį galima užrašyti *sentimentai* vs. *be sentimentų*, arba *centai* vs. *be centų*. Rėmai gali būti įvardijami taip: 1) sentimentai, o kartu su jais didelis prisirišimas prie tautinės tapatybės ženklų, kuriems priskirtinas ir litas; 2) centai, šalto, apskaičiuoto ir pragmatiško sprendimo padarinys; kitaip vadintinas „be sentimentų“. Nors pastarasis rėmas vaizdine forma nukreipia mus į lietuviškų litų centus, niekas neabejotų dėl jų tiesioginės sąsajos su eurocentais ir euro įvedimu.

Toliau nagrinėjame pavyzdyje irgi matyti kelių lygmenų dermė; iš jų, kaip ir ankstesniame pavyzdyje, svarbiausias yra semantinis:

(7) ***Valstybinis Tautos Frontas, 2015 m. sausio 15 d.***

Naujasis lietuvių „tautos“ (iš didžiosios raidės ir be kabučių nebekyla ranka rašyti) žodynas po euro įvedimo:

Bjeurastis – tautos kasdienybė po lito;

Euradikulitas – paprastų žmonių, kasdien lenkiančių nugaras, ateitis;

Euralinis seksas – kai tave prievartauja Vakariai, o tu dar ir susimoki;

Eurealybė – paralelinė visata, kur rusai puola;

Eurotika – lytinis susijaudinimas nuo minčių apie eurą arba parduotą Tėvynę;

Hemeurojus – tautą sunaikinsiantis maras;

Keurasamtis – Lietuvos biudžetas (nes visi eurai pro jį išbėga);

Vladimeuras – mitinis valdovas, sugėbėsiantis laimėti kovoje už tikrąsias vertybes;

Žalgeurio mūšis – Valstybinio Tautos Fronto amžina kova už tikrąsias vertybes. (FB)

(8) ***Mindaugas Reinikis Eureka! – ateities šūkis apibūdinti tamsiai praeičiai, kada lietuvių liaudis vergavo Vakarių išnaudotojams. (FB)***

(9) ***Povilas Dikavičius Euranazija – lengvas ir neskausmingas Tautos vertimas „tauta“ pakeičiant valiutą. (FB)***

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

(7) pavyzdžio autorius – „Valstybinis Tautos Frontas“. Tai FB puslapis, sukurtas 2014 m. vasarą ir prisistatantis kaip politinė partija su šūkiu „Euras turi būt keičiamas santykiu vienas prie vieno“ ir misija – „Išlaisvint Lietuvą“. Parodijuodami tam tikros žmonių grupės Lietuvoje pasisakymus ir nuostatas, tiriamuoju laikotarpiu šiame socialiniame tinkle autoriai dalijosi antieuropietiškomis proklamacijomis, kvietimais protestuoti, perspėjimais apie „toksiškus“ eurų banknotus, pridėdami, kad informacija parengta „pagal Rusijos spaudą“, ir pan. Todėl (7) pavyzdyje jų pateiktus naujadarus bei šių naujadarų reikšmės apibrėžtis reikėtų vertinti atsižvelgiant į šį kontekstą.

Panašiai kaip ir anksčiau minėtuose pavyzdžiuose, šiuose komentaruose atsispindi 2015 metų pradžios realijos, kai, vos tik įvedus eurą, siekta akcentuoti, kad euras tampa žmonių kasdienybe, visur įžiūrimas / girdimas žodis *eur(as)*. Žodžiuose *bjaurastis* ir *kiaurasamtis* vienas dėmuo homofoniškai sutampa su *-eur-*, todėl atitinkamai keičiama jų rašyba. Taip humoras kuriamas fonetinėmis ir ortografinėmis priemonėmis. Kitų šio įrašo naujadarų kūrimo procese taikoma jau minėtą žodžių darybos būdą *suliejimą* primenanti strategija į atitinkamus žodžius įterpiančią ar kai kuriuos pirminio žodžio dėmenis keičiančią *-eur-* morfemą. Pavyzdžiui, junginyje *Žalgeurio mūšis* ar žodyje *Vladimeuras* pakeičiamas elementas *-ir-*, o žodyje *eurotika* – tik pirmasis balsis *e-*. Žodyje *eurealybė* žodžio pradžioje dirbtinai pridėdama morfema *eur-*, kurios paskutinis garsas suliejamas su žodžio *realybė* pradžia. Tiesa, žodį *eurealybė* darybos požiūriu galima būtų interpretuoti ir kaip sudarytą iš skiemens *eu-*, perimto iš žodžio *euras*, ir žodžio *realybė*.

Kai kurie šiame pavyzdyje pateikiami žodžiai ar žodžių junginiai nestokoja istorinių ir politinių implikacijų, sužadinančių skirtingus rėmus. Pavyzdžiui, minėtas *Žalgeurio mūšis* nurodo į lietuviams svarbų XV a. istorinį įvykį, kurio rėmas supriešinamas su svarbiu šių laikų įvykiu – euro įvedimu. Rėmų priešprieša netikėta, ypač susieta su „tikrosiomis vertybėmis“. Manytina, kad rėmai supriešinami keliais lygmenimis – vienas lygmuo grindžiamas realiais istoriniais įvykiais, jis ryškėja žodyje, sulietame iš kelių netikėtų elementų, o kitas grindžiamas tų įvykių svarba Lietuvai ir emociniu jų vertinimu, kuris matyti vertybes siejant su senu istoriniu mūšiu, o euro įvedimą – tik su ekonominiais interesais. Žodžio *Vladimeuras* pirmoji dalis yra nuoroda į Rusiją ar jos vadovą Vladimirą Putiną, o antroji – į eurą kaip Europos simbolį. Pačiame žodyje netikėta priešprieša sužadina išties enciklopedinių žinių klodą, nes žinome, kad Rusijos prezidento ir daugelio Europos valstybių požiūriai labai skiriasi. Žodžio apibrėžime sužadunami dar keli rėmai – vertybės ir ne-vertybės, išryškėjantys numanomoje „mitinio vadovo“ sąsajoje su Vladimiru Putinu bei jo kovoje „už tikrąsias vertybes“, kai turima galvoje, kad tikrosios vertybės Vakaruose ir autoritarinėje

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

Rusijoje suprantamos labai skirtingai. Šis pavyzdys ironiškas, nes minimos tikrosios vertybės šiame kontekste turi priešingą reikšmę. *Žalgeurio* ir *Vladimeuro* atvejais kartojama frazė apie kovą už tikrąsias vertybes yra taip pat ne mažiau ironiška. Pakartojimas primena jau minėtą *nuaidėjimą* (Garmendia 2014; Goatly 2012: 265), kai kelių dalyvių pakartojama frazė rodo, kad pašnekovai vienas kitą girdi, dalyvauja pokalbyje ir išreiškia savo požiūrį į kalbamus dalykus, dažnai kitokį nei ankstesnio pašnekovo.

(8) ir (9) pavyzdžiuose matyti keli procesai. (9) pavyzdyje žaidžiama fonetiniais panašumais tarp *eur-* ir *eut-* elementų, kuriant labai skirtingus rėmus: vienus iš jų sužadina *euras*, o kitus – pirminis žodis *eutanazija*. Fonetinę sąsają praplečia naujadaro *euranazija* aiškinimas per virsmą. Kadangi eutanazija yra sąmoningas mirties pasirinkimas, jos rėmai sugretinami su tautos rėmais, ir „Tauta“, matyt, vertingesnė, svarbesnė, virsta viena iš „tautų“, niekuo neišsiskiriančių suniveliuotų žmonių grupių. Didinga „Tauta“ tarsi miršta. Taip akcentuojama ES šalių niveliacija, tautinės tapatybės praradimas, vykstantis atsisakant savo valiutos ir įsivedant eurą. (8) pavyzdys konstruojamas kiek kitaip. Naujas žodis nekuriamas; pasitelkiamas iš senosios graikų kalbos kilęs jaustukas *Eureka*, siejamas su graikišku žodžiu „rasti“ ir su teigiamomis emocijomis išsprendus kokią nors problemą. Šiuo atveju jaustuku sužadinami rėmai nedera su tamsios praeities, vadinasi, neigiamas emocijas keliančiais rėmais. Kita sankirta kuriama minint sovietmečiu įprastus žodžius *liaudis* ir *Vakarų išnaudotojai*, sužadinančius skirtingus rėmus. Vienas iš jų sietinas su sovietiniais žodžiais *liaudis* ir *išnaudotojai*, o kitas – su Vakaraais, kurie šiuo metu prototipiškai (ir stereotipiškai) suvokiami kaip ekonomiškai ir kultūriškai klestintis regionas, kuriame laikomasi bendražmogiškųjų vertybių. Žodžių junginys *Vakarų išnaudotojai* yra ironiškas, nes tuo pat metu „kibirkščiuoja“ tarp dviejų interpretacijų: sovietinės, kai Vakarai buvo suvokiami kaip darbo žmonės išnaudojantys turčiais, ir visiškai priešingos dabartinės, suvokiamos kaip ekonominis klestėjimas. Naujos reikšmės priskyrimas žodžiui *Eureka* irgi ironiškas, nes supriešinami įprastai teigiamas jaustuko vartojimo fonas ir neigiamas emocijas keliantis, gūdžią sovietinę realybę primenantis aiškinimas.

Dar vienas humoro kūrimo būdas siejamas su polisemija, kuri, kaip pripažįsta tyrėjai (Goatly 2012: 75–77), neretai pasitelkiama kuriant dviprasmybę. Toliau pateikiamas (10) pavyzdys grindžiamas leksemos *atsisveikinti* polisemija. Pagal rėmų teoriją tas pats žodis dėl skirtingo konteksto ir su juo susijusių enciklopedinių žinių sužadina skirtingus rėmus. Abi žodžio reikšmės aktualizuojamos vienu metu. Pirmoji, prototipinė, žodžio *atsisveikinti* reikšmė siejama su išvykimo, išsiskyrimo su žmogumi komunikacine situacija. Ji fiksuojama žodyne (LKŽ 2005; DLKŽ 2011). Kontekste apie

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

euro įvedimą ji metaforizuota, nes atsisveikinama ne su žmogumi, o su litais, kurie keičiami kita valiuta. Antroji reikšmė yra irgi metaforinė, *atsisveikinti* gali reikšti ‘būti apvogtam, netekti ko nors vertingo’; nors šios reikšmės žodyne nerasime, pavyzdžiui:

(10) *Oleg Surajev, 2014 m. gruodžio 31 d.*

Šiais metais jau du kart atsisveikinau su Litais, Gruodžio 31 ir vasara kai nakti ejau namo, bet tada neperejau ant euru- tiesiog atsisveikinau su litais. (FB)

Kadangi personifikacija, viena iš metaforos atmainų, yra labai paplitęs reiškinys daugelyje kalbų, pirmoji *atsisveikinti* reikšmė nesunkiai suprantama iš kontekstinių nuorodų, pavyzdžiui, datos. 2014 metų gruodžio 31 diena buvo oficialios perėjimo prie euro dienos išvakarės. Antroji reikšmė atsiranda gana netikėtai, nes kontekstinių nuorodų beveik nėra, išskyrus nakties laiką. Pirmuoju atveju atsisveikinimo su žmogumi rėmai sugretinami su abstraktesnės, atsisveikinimo su pinigais, kurie yra ir tam tikro laiko simbolis, reikšmės rėmais. Kaip minėta, dėl personifikacijos paplitimo šis supriešinimas nėra itin netikėtas. Be to, išlieka atsisveikinimui būdingas fonas, siejamas su ne itin linksma, tačiau dažniausiai draugiška atsisveikinimo situacija. Antruoju atveju atsisveikinimo su žmogumi rėmai sugretinami su vagystės rėmais. Šis gretinimas dėl netikėtumo greičiau vadintinas rėmų supriešinimu, nes bendrasis enciklopedinių žinių fonas atsisveikinimo su žmogumi ir vagystės atveju labai skiriasi: vienas susijęs su draugiška, kitas – su itin priešiška aplinka. Dėl ryškios situacinės priešpriešos šis atvejis gali būti laikomas ironišku. Dėl antruoju atveju atsirandančios dviprasmybės greičiausia visa replika perskaitoma kelis kartus – suvokus antrąją reikšmę, permąstoma ir jos sąsaja su pirmąja.

6. Humoras makro lygmeniu

Kalbant apie diskurso lygmeniu kuriamą su euro įvedimu susijusį humorą (iš viso 65 atvejai iš 89), pastebėtina, kad daugiau nei pusę šio lygmens atvejų (35 iš 65) sudaro žeminantis, įžeidžiantis, adresanto pranašumą postuluojuantis humoras (angl. *disparagement humor*, Dynel 2009: 35; Viana 2010), kurį galėtume interpretuoti pagal jau minėtą pranašumo teoriją. Šaipomasi ir priešišškai žvelgiama į žmones, prieštaraujančius euro įvedimui, dažniausiai akcentuojant, kad jie yra menkai informuoti, neišsimokslinę, priklauso žemesniam socialiniam sluoksniui ir pan. Tokio humoro adresantai save suvokia kaip protingesnius, realistiškai ar netgi optimistiškai mąstančius žmones, kurie laiko Lietuvą Europos dalimi ir į euro įvedimą žiūri kaip į svarbų integracijos į Europą ir apskritai į Vakarų civilizaciją žingsnį. Tokio humoro tikslas – sukurti pozityvią socialinę tam tikros grupės tapatybę ir sustiprinti solidarumą tos grupės viduje lyginant jos vertybes su kitos, *anti-*

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

grupės vertybėmis (plg. Ferguson, Ford 2008: 297). Šiuo požiūriu proeuropietiškos ir provakarietiškos nuostatos priešinamos prorusiškoms arba ultranacionalistinėms, liberalios vertybės – konservatyvioms, pozityvus, žiniomis grįstas mąstymas – tamsumui ir nekritiškam propagandinių teiginių kartojimui ir t. t. Pagrindinis tokio humoro pavyzdys – jau minėtas Valstybinio Tautos Fronto puslapis FB ir dar vienas pavyzdys iš jo:

(11) *Valstybinis Tautos Frontas, 2015 m. sausio 15 d.*

Nepaisant milžiniškų mūsų ir pilietiškos visuomenės atstovų, tarp jų – V. Šustausko, M. Bartašiūnaitės, kažkokio rusakalbio pensininko Juros ir kitų Lietuvos šviesulių pastangų, šiandien laidojame litą. Liūdna diena mums, liūdna diena tautai. <...> (FB)

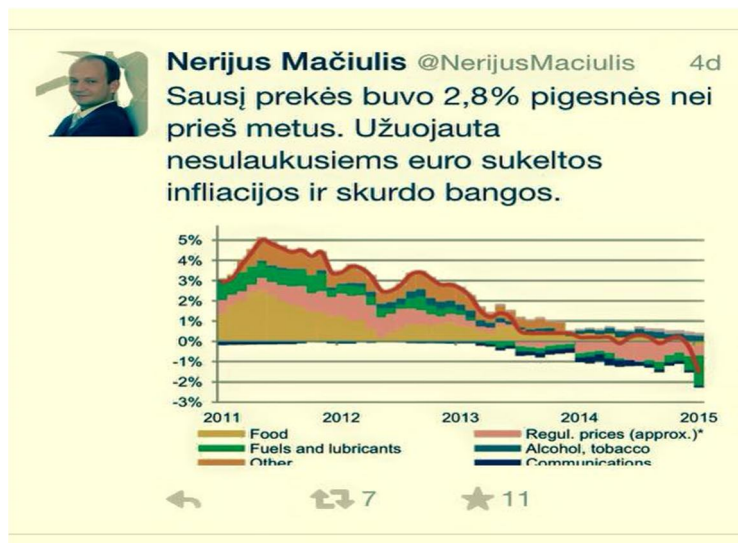
Šiame pavyzdyje komentaras gali būti interpretuojamas ir kaip ironija, kai žodžio ar frazės reikšmė yra priešinga kontekstui. Šiuo atveju supriešinami laidotuvių, kaip metaforinės liūdnos pabaigos, ir numanomos euro įvedimo, arba pradžios, rėmai. Kadangi minimos kai kurių skandalingų politikų pavardės (V. Šustausko, M. Bartašiūnaitės), konkreti tautybė (rusakalbio), tokia replika įgyja sarkazmo bruožų, nes būtent sarkazmo atveju humoro taikinyis yra asmuo ar asmenų grupė (Martin 2007: 12–13). Be to, minėtame pavyzdyje laikomasi oficialioms kalboms būdingo registro, o pabrėžiamas patosas primena sovietmečiu vadovų sakytas kalbas. Minėtame komentare tarsi suplakami įvairūs gyventojų sluoksniai, apibendrintai vadinami Lietuvos šviesuoliais. Taip suliejami sovietinę tikrovę idealizuojantys ir nepriklausomos Lietuvos idėją bei litą palaikantys žmonės. Paskutiniame sakinyje minima liūdna diena gali būti interpretuojama kaip dviprasmiška – liūdna, nes įsivesdami eurą tolstame nuo sovietmečio, ir liūdna, nes prarandame lietuviškos tapatybės ženklą.

Toliau pateikiamuose pavyzdžiuose itin ryškus ironijos atvejams būdingas jau minėtas nuaidėjimas. Jis realizuojamas pakartojant gerai žinomą, pirmine, neironiška, reikšme vartojamą frazę. Kartais pakartojama ne visai tiksliai, perfrazuojant. Toliau pateikiamame (12) pavyzdyje matyti, kad pakartojama dažna šnekamosios kalbos frazė „vėl valdžia apgavo“. Beje, užrašoma ji su klaidomis, imituojuant mažiau išsilavinusius, lietuvių kalbos gerai nemokančius žmones ar negimtakalbius. Čia pat į repliką reaguojama. Nuaidėjimas būdingas ir toliau pateikiamiems pavyzdžiams:

(12) *Andrius Užkalnis, 2015 m. vasario 17 d.*

Vėl valdže apgavo, kaip ir su referendumu. Kuo dabar reikės skųstis Marijos žemės vatnikams?

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

(FB)

- (13) **Arminas Rasickas** Nu tai čia akivaizdu, kad viskas atpigo tik ponam ir turčiam, tik jau ne paprastam žmogui (FB)
- (14) **Aurimas Kazys** Niekas nenukrito vokiečiuos net gi viskas pigiau kur žiuri siaimas. (FB)
- (15) **Zigmas Gudronas** i kuda bednamu krestjaninu podatsa, visur apgavikasai (FB)
- (16) **Laimonas Girgždas** Alkoholis ir tabakas tai nepigo! Reike kažką dariti! (FB)
- (17) **Tomas Tomas** Nu jau. Pigo. Nejuokinkyt. Tai kodiel dabar pas mani kiseniuje euru maziau nei prieš metus litu? Acakykite, protingieji nausiedos. (FB)
- (18) **Andrius Jakštas** Tai gi neparašyta, kur jos buvo pigesnės. Prašau švedbank ekonomystą patikslinti. Ir šiaip pigiau kaip Lenkuose vistiek nerasis, dabar ten visi euro iškankinti lietuviai savaitgaliais renkasi. (FB)
- (19) **Mindaugas Šatkus** Ykėjoj brangeu nei šveicarijoj.. Broniau bintas tai atpigias. (FB)

(12) pavyzdyje reaguojama į žinomo ekonomisto komentarą apie neįvykusį pabrangimą, kurio lyg ir tikėjosi žmonės įvedus naują valiutą. Todėl ironiška frazė *valdže apgavo* šiuo atveju yra dviprasmiška, kur sugretinami keli rėmai, arba scenarijai – apgavo, nes neišpėjo, kad kainos pakils, ir jas pakėlė – tokia būtų įprasta interpretacija, kurios tikisi skaitytojas, ar apgavo, nes neišpėjo, kad kainos nekils – skaitytojas nesitiki, nes situacija nereali, išpėjimų, kad kainos nekils, nebūna, bet būtent dėl to replika ir yra komiška.

Ne mažiau komiškas yra ir ekonomisto Nerijaus Mačiulio komentaras. Pasitelkiant bangos metaforą jame kuriama ironiška situacija apie tai, kad visi laukė pabrangimo, bet nesulaukė, todėl yra nusiminę dėl nepatenkintų lūkesčių. Niekas nesidžiaugia dėl palankiau susiklosčiusios situacijos, nors kainos nekilo. Įdomu, kad bangos metafora pateikiama ir grafiniu vaizdu, kur matyti, kaip kito kainos. To pokyčio kreivė panaši į mažėjančią bangą, todėl ekonomisto pasakymas apie skurdo ir infliacijos bangas yra itin vaizdus.

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

Nuaidėjimais grindžiamos ir toliau pateikiamos replikos prekių kainų tema. (13), (14) ir (16) pavyzdžiuose kartojami vyresnio amžiaus ir žemesnio išsilavinimo provincijos gyventojų baimės atspindintys gerai žinomi pasakymai *viskas atpigo tik ponam ir turčiam, kur žiūri seimas, reikia kažką daryti*. Pirmoji frazė atliepia žinomą frazę *įvedus eurą, viskas brangs*, kurią pasitelkė ir „Tvarkos ir teisingumo“ partija savo politinėms kovoms². (14) ir (16) pavyzdžiuose su rašybos klaidomis pakartotas klišėmis tapusias frazes *kur žiūri seimas* ir *reikia kažką daryti*, kaip rodo paprasta *Google* paieška, dažnai galima pamatyti įvairiuose, dažniausiai anoniminiuose interneto vartotojų komentaruose. (15) pavyzdyje vartojama kodų kaita irgi nurodo į menkesnio išsilavinimo ir galbūt gerai lietuvių kalbos nemokančius žmones. Pirmoje replikos dalyje perkeltas transliteruotas rusiškas posakis iš gerai žinomo 1934 metų filmo „Čiapajevs“ kiek patobulintas papildžius jį žodžiu *bednomu* (‘vargšui’). Jo esmė – neturtingų valstiečių susirūpinimas dėl karo metu vykusių plėšikavimų, kuriuos vykdė tiek baltagvardiečiai, tiek raudonieji. Į euro įvedimo kontekstą perkelta frazė irgi rodo vargšų susirūpinimą. Tačiau čia pat parašyta frazė *visur apgavikasai* aiškiai nurodo į piktus negimtakalbius. Komišką situaciją šiuo atveju kuria kelių rėmų sugretinimas: XX a. pirmos pusės valstiečių Rusijoje ir neturtingų XXI a. pradžios Lietuvos žmonių, susirūpinusių dėl kylančių kainų šalyje įvedant eurą ir reiškiančių įtarumą dėl bet kokių pokyčių bei matančių vien tik apgavikus.

Intertekstualumas, kai pasitelkiamos nuorodos į žinomus literatūros, kino ir kitus ankstesnius kūrinis ar posakius, būdingas ir kitam pavyzdžiui, (19), kur kalbama apie atpigusį bintą. Šis pasakymas „ataidi“ iš neseniai Lietuvoje internete aptartų sąmokslo teorijų, pasak kurių šalininkų, nuo lėktuvų paliekamo balto pėdsako, kuris neva neigiamai veikia žmonių psichiką, padeda acto garinimas ir binto rūkymas³. Ši frazė sužadina euro įvedimu nepatenkintų, nuolat besiskundžiančių, priekabių ieškančių žmonių rėmus.

Rėmų priešpriešą ir niekinamą požiūrį į kai kuriuos komentaruose minimus žmones rodo ir kintantis registras. Norint pabrėžti neigiamą požiūrį į provincialius, ultranacionalistinių ir antieuropietišku pažiūrų, dėl visko kaltinančius valdžią, tikinčius įvairiomis sąmokslo teorijomis, mažiau išsilavinusius ir / arba lietuvių kalbos gerai nemokančius žmones, pereinama į žemesnį registrą. Tai matyti iš imituojamos rusakalbių gyventojų raiškos, pavyzdžiui, *apgavikasai* (15), šnekamosios

² Žr. <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/tvarkieciai-reikalaus-referendumo-del-euro-ivedimo.d?id=62057093> (žiūrėta 2016-04-04).

³ Žr. <http://www.kleckas.lt/blog/penktadienio-internetai-77> ir <http://rokiskis.popo.lt/tag/dalyba/> (žiūrėta 2016-04-04).

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

kalbos ir pejoratyvinės leksikos, nenorminių, dažnai kai kurioms tarmėms būdingų gramatinių formų, demonstratyviai daromų klaidų, pavyzdžiui, *vokieciuos* (14), *vatnikai* (12), *Lenkuose* (18), *kodiel, pas mani kiseniuje* (17) ir pan. Pasitaiko atvejų, kai tikriniai vardai vartojami kaip bendriniai žodžiai, pavyzdžiui, *nausiedos* (17). Šis žodis yra daugiskaitos forma vartojama klaidingai parašyta ekonomisto Gitano Nausėdos pavardė. Užrašyta tokia forma, manytina, ji turi menkinamąją konotaciją ir žymi žemesnį kalbos registrą.

Agresyvaus humoro kalbinei raiškai būdingi pejoratyvinės konotacijos naujadarai, pavyzdžiui, rusų kalbos kalkės *litovcai*, reiškiantys lietuvių tautybės asmenis, *vatnikai*, metonimiškai įvardijantys primityvaus sovietinio mentaliteto asmenis, siejami su tais, kurie sovietmečiu dėvėjo tam laikui įprastą darbinį rūbą – vadinamąsias šimtasiūles (t. p. žr. Masiulionytė et al. 2016), *dalbaj*bas* (žr. toliau (20) pavyzdį), reiškiantis kvailą žmogų (plg. atitinkamus žodyno straipsnius Kudirka 2011). Randamos metaforos, pavyzdžiui, *runkeliai*, reiškiantys tamsius, neišsilavinusius, provincijoje gyvenančius asmenis; šių metaforų reikšmė nusistovėjo ne iškart (plačiau žr. Koženiauskiene 2009: 58; Koženiauskiene 2013: 292). Kitų žodžių atsiradimas susijęs su, pavyzdžiui, populiariomis laidomis: *buduliai* yra bendrinis žodžiu virtęs tikrinis vardas iš „Radioshow“ laidos, reiškiantis žemesnio socialinio sluoksnio miesto gyventojus.

Diskurso lygmeniu taip pat pasitaiko ir parodijos atvejų, kai taikomasi į konkrečius asmenis, jų grupes ar išsakytas mintis. Parodijai būdingas sąmoningas faktų iškraipymas dažnai pasitelkiant imitavimą (plg. Kaczorowski 2011: 293–294). Parodija iš esmės taip pat yra grindžiama rėmų arba skriptų priešprieša: imituojant neišvengiamai remiamasi originalia situacija, tačiau tam tikru momentu nuo jos nukrypstama ir taip akylas adresatas įspėjamas, kad situacija ne atkuriamą, o perkuriama ją iškraipant. Šis iškraipymas ir sukelia nesuderinamumą tarp originalaus, prototipinio, rėmo ar skripto ir jų realizacijos parodijuojant (Kaczorowski 2011: 296). Netikėta kelių rėmų sankirta sukelia humorą, o išlaikomas panašumas su pirmine situacija leidžia ją atpažinti. Toliau pateikiamas parodijos pavyzdys:

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

(20) *Robotas Meška*, 2015 m. sausio 7 d.

DĖMESIO!!!

**NESILEISKITE KLAIDINAMI - LIETUVOJE
GALIOJA TIK LIETUVOS MONETŲ KALYKLOS
PAGAMINTOS EURO MONETOS SU VYČIU AVERSE.**

**JEIGU SU JUMIS BANDYS ATSISKAITYTI KITŲ
EUROZONOS ŠALIŲ MONETOMIS, PRANEŠKITE
APIE TOKIUS APGAVIKUS POLICIJAI!
PLATINAM!!!111!!!!**

**JEIGU PATIKĖJOTE AUKŠČIAU IŠDĖSTYTU TEKSTU,
ESATE NE KAS KITA, KAIP DALBAJ*BAS/-Ė.**

(FB)

- (21) *Mindaugas Vilnius raudonos dalies nereikia. Tegu būna atranka.* (FB)
- (22) *Robotas Meška Bijau, kad tokiu atveju galima straipsnelį užsidirbti būtų.* (FB)
- (23) *Robotas Meška Galvoju, šiek tiek nevykusi parodija gavosi, nes be gramatinių klaidų. Bet jau laiko neacuksi.* (FB)

Komentaro pradžia sužadina prototipinius rėmus – prieš įvedant eurą buvo pasirodę policijos ir bankų įspėjimų saugotis sukčių. Tačiau pats tekstas yra pakeistas neteisingu – apie „tik lietuvišką“ eurų galiojimą Lietuvoje. Nukrypimas nuo pirminės situacijos išaiškėja perskaičius tekstą raudoname fone; abejonių atidesniam skaitytojui galėtų sukelti ir šviesiojoje dalyje tarp šauktukų įsimaišę vienetai. Taip sukuriama kiti rėmai – kvailai patikėjusių įspėjimas. Reaguodami į šį „įspėjimą“ internautai pasitelkia ironiją, kai siūloma daryti patikėjusių ir nepatikėjusių (kvailių) atranką (21). Tiesa, priešprieša tarp patikėjusių ir nepatikėjusių yra implikuojama, tekste yra tik žodis *atranka*. Kitu atveju (22) ironiją žymi deminutyvas *straipsnelį*, metonimiškai nurodantis į Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse numatytą atsakomybę už melagingos informacijos teikimą. Taip supriešinami deminutyvu implikuojama nedidelė atsakomybė (minimas *straipsnelis*, ne *straipsnis*) ir baudžiamoji atsakomybė, kuri negali būti maža ir nereikšminga. Be to, suvokus tokios situacijos nerealumą formuojasi netikėtai skirtingi rėmai. (23) pavyzdyje įdomiai supriešinama frazė *be gramatinių klaidų*, kuri savaime nesukelia juoko, ir čia pat klaidingai parašytas žodis *neacuksi*, kuris sužadina klaidingos gramatinės raiškos rėmus, priešinamą anksčiau išsakytam teiginiui.

Jau minėta, kad humoras kuriamas ne tik tekstu, bet ir vaizdu. Daugiaterpio humoro atvejai nėra gausūs, tačiau kai kurie iš jų rodo kelis įvairiai susipinančius rėmus. Be to, pasitelkiant komunikacijai apskritai būdingus pakartojimus, humoro situacijose sukuriama nuaidėjimo efektas, bent iš dalies grindžiamas intertekstualiomis situacijomis ir frazėmis. Vienas iš tokių atvejų yra

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

toliau pateikiamas vadinamasis memas, kuriame parodijuojamas euro įvedimui priešinėsis politikas Rolandas Paksas:

(24) **Paulius Gritėnas**, 2014 m. gruodžio 30 d.

Pabaiga prasideda sausio 1 d.

Pavyzdyje gerai matyti ryški politiko figūra tamsiame fone ir ne mažiau ryškiai užrašytas tekstas. Be to, matyti ir viršuje užrašytas komentaras apie tai, kad pabaiga prasideda sausio 1 d. Figūra sužadina istorinius Lenino rėmus, nes Rolandas Paksas pavaizduotas stovintis tipine poza, kokia sovietinėje ikonografijoje buvo vaizduojamas Leninas. Tekstas sužadina kelis rėmus vienu metu. Pirmiausia, ryškiai užrašytas sakiny *Euras ateina!* yra susijęs su vaizduojamo politiko priešišku euro įvedimui ir, tikėtina, skamba kaip įspėjimas apie pavojų, ypač atsižvelgiant į frazės metaforiškumą, tarsi euras būtų gyvas ir galėtų ateiti pats. Antra, tas pats sakiny sužadina kitus rėmus – pagal R. R. Martino knygų seriją *Ledo ir ugnies giesmė* (angl. *A Song of Ice and Fire*) sukurtą JAV *fantasy* serialą *Sostų žaidimai* (angl. *Game of Thrones*), tiksliau, į Starkų giminės devizą *Žiema ateina* (angl. *Winter is coming*), perspėjantį apie mistines, su sezonų kaita susijusias baisias grėsmes. Šiuo sakiniu sužadinami abeji rėmai savo emociniu fonu vienas kitam neprieštarauja – jie kuria didelės grėsmės įspūdį. Kita teksto atkarpa – komentaras *Pabaiga prasideda sausio 1 d.* – irgi sužadina kelis rėmus: pirmieji susiję su vaizduojamo politiko nuostata euro atžvilgiu, todėl euro įvedimo data laikoma pabaiga, nuopuoliu, emociškai neigiamu momentu. Antrieji rėmai nurodo į garsiąją Winstono Churchillio kalbą *Pradžios pabaiga* (angl. *The End of the Beginning*), pasakytą 1942 m. po El Alameino mūšio, kai britų pajėgos pirmą kartą dideliame mūšyje įveikė vokiečius. Šie rėmai yra gerokai optimistiškesni; jie laikytini šio memo autoriaus raktu į vaizdu ir tekstu kuriamą pagrindinę mintį – nors teigiama, kad euro įvedimas yra pabaiga, autorius linkęs tikėti, kad tai pradžia. Netikėtai sugretinti Paksas ir Leninas, britų ir lietuvių istorinės realijos ir žinomo kūrinio bei lietuviškosios realybės situacijos kuria daugiasluoksne

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

humoro situaciją, kurią, be kita ko, kiekvienas gali interpretuoti pagal savo išsilavinimą ir sukauptas enciklopedines žinias.

Analizuojant humorą diskurso lygmeniu, atkreiptinas dėmesys į dar vieną įdomų reiškinių – vadinamuosius humoro štampuotinius (angl. *joke-capping*, Chiaro 1992: 101). Štampuotiniai atsiranda tuomet, kai vienas pokštas ar humoro situacija tampa tarsi modeliu, pagal kurį kuriami kiti pokštai ar humoro situacijos, pavyzdžiui:

- (25) **Geležinė Lapė**, 2015 m. sausio 6 d. (FB)
Kainos litais man trukdo mąstyti eurai. (FB)
- (26) **Rasa Janutiene** *Atlyginimas eurai man apskritai trukdo mąstyti.* (FB)
- (27) **Adomas Mankus** *Kainos litais trukdo švaistyti eurus be sąžinės graužaties.* (FB)

Iš šių pavyzdžių matyti, kad pirminė frazė (25) pavyzdyje *Kainos litais man trukdo mąstyti eurai*, kuria nurodoma į pereinamuoju laikotarpiu rašytas prekių kainas abiem valiutomis – eurai ir litais, yra tarsi modelis, kurį pasigauna kiti pašnekovai, kurdami savo situacijas. Kalbos požiūriu pirminė frazė įdomi dėl kelių priežasčių: pirma, ji suformuluota kaip sentencija, antra, veiksmažodžio *mąstyti* atveriamoje instrumento pozicijoje yra semantiškai su šiuo veiksmažodžiu nederantis daiktavardis *eurai*; taip šie du žodžiai *mąstyti* ir *eurai* sužadina kelis skirtingus rėmus. Jų sugretinimas ir sukelia netikėtą, komišką efektą. (26) ir (27) pavyzdžiuose pateikiami vadinamieji štampuotiniai, kuriuose įvairiai gretinami tie patys rėmai – konkretesnis pinigų (ir ekonominės naudos) ir abstraktesnis racionalaus mąstymo. Realizuojant štampuotinius, pasitelkiama panaši leksika ir vartojama panaši sintaksinė struktūra.

Panašiai štampuojamos situacijos toliau pateikiamuose pavyzdžiuose, kuriuose įvairiai su euru derinama namo griuvimo situacija. Pats gretinimas gana metaforiškas, ypač turint galvoje tai, kad griuvimas stereotipiškai siejamas su pabaiga ir sunkumais, o euras, kaip matyti iš kai kurių ankstesnių pavyzdžių, – su nauja ir, tikėtina, gera pradžia. Tačiau postūmį komentarams davė labai konkreti situacija, kai Vilniaus senamiestyje nugriuvo namo dalis⁴:

- (28) **Paulius Gritėnas**, 2015 m. sausio 5 d. (FB)
Aš visiškai nenustebsiu, jei paaiškės, kad to namo Vilniaus centre nugriuvo 1/3,4528 dalis. (FB)
- (29) **Mindaugas Vilkas** *Euro remontą pasidarė?* (FB)
- (30) **Žilvinas Gudavičius** *prie lito nebūtų nugriuvęs...* ☹ (FB)

⁴ Žr. <http://lietuvosdiena.lrytas.lt/nelaimes/vilniaus-senamiestyje-sugriuvo-rekonstruojamo-namo-kampas.htm> (žiūrėta 2016-04-04).

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

- (31) *Algirdas Stockunas Prie ruso tai stovėjo ir vargo nematė.* (FB)
 (32) *Egidijus Nasevičius Pagal kursą, tai turėjo griūti 3 kampai iš keturių, o ketvirtas aptrupėti.* (FB)

(28) pavyzdyje minimas Lietuvos banko nustatytas valiutos keitimo kursas (1 euras = 3,4528 lito) gretinamas su nugriuvusio namo dalimi. Sugretinti realios situacijos ir nerealios jos interpretacijos rėmai išprovokuoja kitus komentarus. (29) pavyzdžio autoriui kyla asociacijų apie euro remontą, implikuojantį paviršutiniškumą ir prastą kokybę, ironiškai atliepiantį kai kurių žmonių nuostatą, kad viskas, kas yra Europoje, ar viskas, kas skelbiama atvežta iš Europos, yra geros kokybės. Šypsenėlė prie (30) komentaro išreiškia kiek ironišką nostalgiją litui. (31) pavyzdyje nuaidinti prielinksninė konstrukcija su prielinksniu *prie* nurodo į sovietmetį, kitą istorinį laikmetį nei minimas ankstesniame komentare, o (32) komentare vėl grįžtama prie namo griūties ir jos pamatavimo euro keitimo kursu.

Atskirai verta paminėti euro įvedimo proga kurtas komiškas eiles, kuriose taip pat gausu humoro atvejų, ironijos, parodijos ir intertekstualumo. Pastarasis dažnai susijęs su tradicinių švenčių pavadinimais, tautosakos elementais ar gerai viešojoje erdvėje žinomais eilėraščiais, laidų personažais, kitomis populiariosios kultūros apraiškomis. Pavyzdžiui:

- (33) *Valstybinis Tautos Frontas, 2014 m. gruodžio 15 d.*

*Palinko liepa šalia kelio,
 Neverkia motina sena.
 „Jau viską išverkiau, vaikelai,
 Aš jau pasidaviau, GANA!“*

*Tada sūnus iškėlė galvą,
 Šalin nuspyrė vergo rūbus
 Ir tiesą ėmė skelbt visur –
 Per delfius, gūglus ir jutūbus.*

*Juk euras – tai jokia paguoda,
 Neimk jo rankomis plikom!
 Tas popierėlis neša nuodą,
 Ir susargdins baisiom ligom!*

*Jei nori tu sulaukt vaikučių,
 Ar švenčių nesutikt karste,
 Eurų pašventink naktį Kūčių,
 O dar geriau – mirkyk acte.*

*Ateis diena, sutrūks grandinės,
 Nuslinks migla mums nuo akių
 Ir mūsų kuklios piniginės
 Bus pilnos litų, aš TIKIU! (FB)*

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

Komiškos eilės, kaip pastebi Ermida (2008: 48–50), paprastai nusižengia sveiko proto ir gero skonio principams: banalus kartojimas, ritmo nesilaikymas, mechaniškas rimavimas, pernelyg gausi aliteracija ar asonansas yra priemonės komiškam efektui išgauti. (33) pavyzdyje ritmo ir ritmo gana taisyklingai laikomasi, tačiau humoras kuriamas visų pirma parodijuojančiomis aliuzijomis, sužadinančiomis labai įvairius rėmus. Pradžia atrodo pasiskolinta iš lietuvių liaudies dainos *Palinko liepa šalia kelio, o vergai ir grandinės* sužadina komunistinių tekstų rėmus, pavyzdžiui, žinomo proletariato himno *Internacionalas* pradžią: *Pirmyn, vergai nužemintieji...* Manytina, kad netiesiogiai nurodoma ir į garsiąją Karlo Markso frazę, kad proletarai neturi ką prarasti, išskyrus savo grandines. Nuorodos į nuodingus „popierėlius“, jų mirkymą acte primena jau minėtus prorusiškų pažiūrų sąmokslų teorijų mėgėjų pasisakymus. Kalbos požiūriu įdomus ir tikrinių vardų, nurodančių į populiarias interneto svetaines *Delfi* ir *Youtube* bei paieškos sistemą *Google*, vartojimas, lyg jie būtų įprasti bendriniai žodžiai. Manytina, kad šiuos antonomazijos atvejus ortografiškai ir gramatiškai integravus į tekstą norima pasakyti, kad jie tampa įprasto mūsų kasdienio gyvenimo dalimi.

7. Apibendrinamosios pastabos

Šiame tyrime buvo nagrinėjamas verbalinis humoras, surinktas iš Facebooko vartotojų bei įvairių viešosios spaudos straipsnių skaitytojų komentarų, ir jo kūrimo priemonės. Tiriamos medžiagos tematika apsiribojo vienu įvykiu – euro įvedimu Lietuvoje nuo 2015 m. sausio 1 d.

Komentaruose iš esmės matyti keli turinio aspektai, turėję įtakos kalbinei raiškai. Pirmasis susijęs su praktiniu, kasdieniu gyvenimu. Kadangi nacionalinė valiuta išgyveno tik 23 metus, nemažai žmonių, dar prisimenančių, kad pinigų keitimas iki šiol buvo nuostolingas, reiškė susirūpinimą dėl neišvengiamai kiliančių kainų, eilių bankuose, piktinosi negalėję atsiskaityti kai kurių nominalų kupiūromis ir pan. Kai kurie gyrėsi prisipirkę pagrindinių produktų. Juos savo taikiniu ir pasirinko ironiškų, vietomis sarkastiškų interneto komentarų autoriai. Be to, kurį laiką kone visi įvykiai, net ir Vilniaus senamiestyje apgriuvęs namas, buvo matomi ir vertinami per euro įvedimo prizmę. Antrasis aspektas labiau susijęs su politiniu valiutos statusu ir tautiniu tapatumu, nostalgija. Trečiasis aspektas ryškėja proeuropietišškai nusiteikusių žmonių komentaruose. Keičiamus pinigus jie sieja su Europos vertybėmis, didesne integracija į Vakarų pasaulį. Lito praradimas jiems neatrodo itin skausmingas. Tačiau taip pat reikėtų pastebėti, kad dalyje komentarų jokio gilesnio turinio ieškoti neverta: juose tiesiog žaidžiama kalba ir tuo žaidimu mėgaujamasi.

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

Tyrimo metu paaiškėjo, kad humoro situacijoms kurti internautai pasitelkė kalbą ir vaizdą, kūrė eilėraščius ir kalambūrus. Jiems analizuoti buvo pasitelkta rėmų perkėlimo, arba supriešinimo, sankirtos, teorija. Ji leido gana išsamiai interpretuoti medžiagą, nustatyti dvejų ir daugiau rėmų pagalba kuriama humorą. Ypač veiksminga ši teorija pasirodė interpretuojant intertekstualius atvejus, kuriuose išryškėjo kelių lygių enciklopedinėmis žiniomis grindžiami rėmai. Kai kurie iš jų nėra visiems adresatams savaime suprantami, nes enciklopedinės žinios gali būti bendros visiems žmonėms arba tik jų grupėms, pavyzdžiui, tokioms kaip viena kalba kalbančioms bendruomenėms, (specializuoto, profesinio ar bendramokslų, vienos kartos) diskurso bendruomenėms ir pan. Be to, visuomet lieka ir ta enciklopedinių žinių dalis, kuri suprantama tik keliems individams – draugų grupei, šeimos nariams ir pan.

Skirtingus rėmus sužadina įvairaus lygmens kalbinės raiškos priemonės: fonetinės, ortografinės, morfologinės, leksinės reikšmės variantiškumo (homonimai ir poliseminio žodžio reikšmės), sintaksinės, diskurso, registro ir tik iš dalies kalbai prisikiriamos pragmatinės situacijos ir daugiaterpės raiškos. Humoro kūrėjų itin mėgstami buvo garsiniai sąskambiai, nenorminė rašyba ir kodų kaita pasitelkiant anglų ir rusų kalbas. Itin produktyvi pasirodė egzistuojančių ir neegzistuojančių žodžių daryba maišant kodus, pasitelkiant metaforą ir metonimiją. Perėjus prie humoro analizės diskurso lygmeniu, kai tekstas yra ilgesnis, ir ypač prie daugiaterpio humoro atvejų, teko pripažinti, kad apsiriboti tik pačiu stambiausiu, makro, lygmeniu neįmanoma. Tenka gilintis į visus lygmenis, nuo žemiausio iki aukščiausio, dažnai susipynusius viename sakinyje ar teksto atkarpoje, ir mėginti atskleisti tai pačiai situacijai interpretuoti pasitelkiamas įvairias priemones.

Viena iš itin produktyvių (ir mažiau nagrinėtų) priemonių, ypač ironiškam humorui kurti, pasirodė esantis vadinamasis nuaidėjimas. Jo apraiškos šio tyrimo medžiagoje buvo kelios. Vieno tipo nuaidėjimas susijęs su pokalbio palaikymo funkcija, kai pakartojama ankstesnio pašnekovo frazė ar jos dalis. Kito tipo nuaidėjimas būdingas pasakymams, kuriuose vartojamos plačiai viešajame diskurse paplitusios frazės. Trečiasis tipas susijęs su pirmojo ar antrojo tipo frazių perkūrimu sukeičiant, praleidžiant ar pridėdant žodžius. Pakartojimas pagal tą patį modelį skatina kurti štapuotinius. Nemažiau įdomios internetiniuose pokalbiuose nuaidėjimu grindžiamos grandinėlės, kai pokalbis vyksta iš dalies pakeičiant ankstesnio pašnekovo repliką, o paskutiniojo pašnekovo komentaras gali būti artimas pirmajai replikai ar su ja turėti nedaug ką bendro.

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

Tirtoje medžiagoje gausu ryškių politinių užuominų, susijusių su nesena sovietine praeitimi, kuriai dauguma autorių jautė panieką, arba su ateitimi Europos Sąjungoje, kuri ne visiems komentatoriams kėlė pasitikėjimą. Toliau tiriant internetinį humorą, vertėtų pasigilinti į kai kuriuos jo tipus ar panagrinėti kokios nors kitos aktualios tematikos komentarus. Galbūt būtų veiksminga interpretuojant pasitelkti ir psicholingvistinį eksperimentą. Tačiau tai, kas padaryta, leidžia teigti, kad humorui kurti pasitelkiami kalbos ištekčiai yra nepaprastai turtingi, o internetinių komentarų kūrėjai geba juos kūrybiškai panaudoti.

Padėka

Nuoširdžiai dėkojame anoniminiams recenzentams už vertingas pastabas, kurios padėjo patobulinti straipsnį. Už galimus netikslumus ar klaidas prisiimame atsakomybę pačios.

Literatūros sąrašas

- Asimakoulas, D. 2004. Towards a model of describing humour translation. A case study of the Greek. Subtitled versions of *Airplane!* and *Naked Gun*. *Meta* 49 (4), 822–842.
- Attardo, S. 1994. *Linguistic Theories of Humour*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Attardo, S. 2008. A primer for the linguistics of humor. *The Primer of Humor Research*, V. Raskin (ed.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 101–156.
- Attardo, S., V. Raskin. 1991. Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model. *Humor* 4 (3/4), 293–347.
- Biber, D., S. Conrad, V. Cortes. 2004. If you look at...: Lexical bundles in university teaching and textbooks. *Applied Linguistics* 25 (3), 371–405.
- Brône, G., K. Feyaerts. 2003. The cognitive linguistics of incongruity resolution: Marked reference-point structures in humor. Preprint 205. Leuven. Interneto prieiga http://www.researchgate.net/publication/242679703_The_cognitive_linguistics_of_incongruity_resolution_Marked_reference-point_structures_in_humor, žiūrėta 2015 m. balandžio mėn.
- Bucaria, Ch. 2008. Dubbing dark humour: a case study in audiovisual translation. *Lodz Papers in Pragmatics* 4 (2), 215–240.
- Chiaro, D. 1992. *The Language of Jokes*. London, New York: Routledge.
- Chiaro, D. 2005. Foreword. Verbally expressed humor and translation: An overview of a neglected field. *Humor* 18 (2), 135–145.
- Coulson, S. 2002. What's so funny?: Conceptual integration in humorous examples. *The Poetics of Cognition: Studies of Cognitive Linguistics and the Verbal Arts*, V. Herman (ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, W., D. A. Cruse. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt
- Dirven, R., 1993. Dividing up physical and mental space into conceptual categories by means of English prepositions. *The Semantics of Prepositions: From Mental Processing to Natural Language Processing*, C. Zelinsky-Wibbelt (ed.). Berlin: Mouton de Gruyter. 73–97.
- Dynel, M. 2009. Creative metaphor is a birthday cake: Metaphor as the source of humor. *Metaphorik.de*. Interneto prieiga http://www.metaphorik.de/sites/www.metaphorik.de/files/journal-pdf/17_2009_dynel.pdf, žiūrėta 2015 m. balandžio mėn.
- DLKŽ 2011 – S. Keinys, L. Bilkis, J. Paulauskas, V. Vitkauskas (red.) 2011. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Interneto prieiga <http://dz.lki.lt>; žiūrėta 2016 m. gegužės mėn.
- Ermida, I. 2008. *The Language of Comic Narratives: Humor construction in short stories*. Berlin: Mouton de Gruyter. 41–81.
- Ferguson, M. A., T. E. Ford. 2008. Disparagement humor: A theoretical and empirical review of psychoanalytic, superiority, and social identity theories. *Humor* 21 (3), 283–312.
- Fillmore, Ch. J., B. T. S. Atkins. 1992. Toward a frame-based lexicon: the semantics of RISK and its neighbors. *Frames, Fields and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization*, A. Lehrer, E. Kittay (Eds.). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, p. 75–102.
- Fox, K. 2014. *Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour*. Second edition. London: Hodder.
- Garmendia, J. 2014. The clash: humor and critical attitude in verbal irony. *Humor* 27 (4), 641–659.
- Gibbs, R. W. Jr., H. L. Colston. 2007. The future of irony studies. *Irony in Language and Thought. A Cognitive Science Reader* R. W. Jr. Gibbs, H. L. Colston (Eds.). London, New York: Lawrence Erlbaum Associates. 581–593.
- Goatly, A. 2012. *Meaning and Humour. Key Topics in Semantics and Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaczorowski, M. 2011. Parody in the light of the incongruity-resolution model. The case of political sketches by Monty Python's Flying Circus. *The Pragmatics of Humour across Discourse Domains*, M. Dynel (ed.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 291–309.
- Koženiauskienė, R. 2009. Tropų fenomenas ginčytino teksto ekspertizėse. *Žmogus ir žodis* 11 (1), 52–60.
- Koženiauskienė, R. 2013. *Retorinė ir stilistinė publicistinių tekstų analizė*. Vilnius: VU leidykla.
- Kreitler, Sh., I. Drechsler, H. Kreitler. 1988. How to kill jokes cognitively? The meaning structure of jokes. *Semiotica* 68 (3–4), 297–319.
- Kudirka, R. 2011. *Lietuvių kalbos nenorminės leksikos žodynas*. Kaunas: Technologija.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., M. Johnson. 1980/2003. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lauerbach, G. E, A. Fetzer. 2007. Political discourse in the media. Cross-cultural perspectives. *Political Discourse in the Media* A. Fetzer, G. E. Lauerbach (Eds.). Amsterdam: John Benjamins Publishing. 3–28.

- Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt
- LKŽ 2005 – G. Naktinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė (red.) 2005. *Lietuvių kalbos žodynas* (1–20 tomai, 1941–2002): elektroninė versija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Interneto prieiga www.lkz.lt; žiūrėta 2016 m. gegužės mėn.
- Maliar, T. N., O. N. Seliverstova. 1998. *Prostranstvenno-distancionnye predlogi i narecija v ruskom i anglijskom jazykach (Slavistische Beiträge 362)*. München: Sagner.
- Marín-Arrese, J. I. 2003. Humour as ideological struggle: the view from cognitive linguistics. *El humor en todas las épocas y culturas*. CD, J. L. Caramés, C. Escobedo, D. García, N. Menéndez (Eds.). Oviedo: Universidad de Oviedo. 1–23. Interneto prieiga https://www.researchgate.net/publication/237308533_Humour_as_Ideological_Struggle_The_View_from_Cognitive_Linguistics, žiūrėta 2015 m. balandžio mėn.
- Martin, R. A. 2007. *The Psychology of Humor. An Integrative Approach*. London: Elsevier.
- Masiulionytė, V., I. Šeškauskienė, B. Ryvitytė. 2016. The euro and Lithuania(ns) in their own eyes: the Russian past and the European future in online comments. *Rengiama spaudai*.
- Mažeikis, G. 2014. Triksteris: besijuokiantis, ekstatiškas kūrybinis griovėjas. Analitinės antropologijos žvilgsnis. *Inter-studia Humanitatis. Tarpdisciplininiai juoko tyrimai* 16, 7–33.
- Mikulskas, R. 2009. Kognityvinė lingvistika ir leksikografijos problemos. *Kalba ir žmonės*, A. Judžentis (sud.). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 39–80.
- Pajėdienė, J. 2014. Juoko raiškos semantika lietuviškuose XVI-XVII a. pamoksluose. *Inter-studia humanitatis. Tarpdisciplininiai juoko tyrimai* 16, 61–77.
- Pažūsis, L. 2014. *Kalba ir vertimas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Pennington, N., J. A. Hall. 2014. An analysis of humor orientation on Facebook: A lens model approach. *Humor* 27 (1), 1–21.
- Raskin, V. 1985. *Semantic Theories of Humour*. Dordrecht, Boston, Lancaster: D. Reidel.
- Ritchie, D. L. 2005. Frame shifting in humor and irony. *Metaphor and Symbol* 20, 275–294.
- Ritchie, D. L., L. Cameron. 2014. Open hearts or smoke and mirrors: metaphorical framing and frame conflicts in a public meeting. *Metaphor and Symbol* 29 (3), 204–223.
- Ruch, W., G. Forabosco. 1996. A cross-cultural study of humor appreciation: Italy and Germany. *Humor* 9 (1), 1–18.
- Šeškauskienė, I., J. Ostanina-Olszewska. 2015. Conceptualizing events in Ukraine: a cross-cultural analysis of online news reports. *Lodz Papers in Pragmatics* 11 (2), 247–270.
- Steen, G. J., A. G. Dorst, J. B. Herrmann, A. A. Kaal, T. Krennmayr. 2010. Metaphor in usage. *Cognitive Linguistics* 21 (4), 765–796.
- Stefanowitsch, A. 2002. Nice to *miet* you: bilingual puns and the status of English in Germany. *Intercultural Communication Studies* 11 (4), 67–84.
- Taylor, J. R. 1995. *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Second edition. Oxford: Clarendon Press.
- Veale, T. 2008. Figure-Ground duality in humour: a multi-modal perspective. *Lodz Papers in Pragmatics. Special Issue on Humour* 4 (1), 63–81.
- Viana, A. 2010. Asymmetry in script opposition. *Humor* 23 (4), 505–526.
- Vidugirytė, I. 2012. *Juoko kultūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais

Inesa Šeškauskienė, Virginija Masiulionytė, Birutė Ryvitytė

Santrauka

Humoras yra svarbi žmogiškosios komunikacijos dalis, ypač kai reikia užmegzti kontaktą, rasti sprendimą sudėtingoje situacijoje ar sušvelninti įvairią politinę ir socialinę įtampą. Tačiau ne visi žmonės geba juokauti ar humorą suprasti, todėl tebelieka neatsakytas klausimas apie tai, ar humoro galima išmokti. Be to, dažnai vartojame žodžių junginį *humoro jausmas*, tačiau nekalbame apie **humoro gebėjimą*. Kognityvinės krypties lingvistai teigia, kad žodžių junginiai nėra atsitiktiniai. Dažniausiai jie atspindi tam tikrus konceptualizacijos procesus. Šio darbo pagrindą sudaro būtent kognityvinis požiūris į humorą, grindžiamą neatitikimu, priešprieša tarp kontekste apčiuopiamų kelių idėjų, situacijų, dažnai vadinamų rėmais.

Šio tyrimo objektas – išskirtinai kalbos priemonėmis kuriamas humoras euro įvedimo Lietuvoje 2015 m. tema. Empirinė medžiaga surinkta iš asmeninių Facebook'o puslapių ir skaitytojų komentarų įvairiuose naujienų portaluose nuo 2014 m. rugsėjo iki 2015 m. vasario mėn. Tyrimas iš esmės grindžiamas pagrindinėmis humoro teorijomis: Attardo (1994) ir Raskino (1985) sukurtomis ir išplėtotomis semantine skriptų ir pranašumo teorijomis. Darbe bandoma nustatyti rėmus, kurių neatitikimas sukuria humoro situaciją. Tyrimo rezultatai rodo, kad dauguma komentarų nestokoja politinių implikacijų. Vyrauja priešprieša tarp rėmų, kurie užduoda situaciją, kai nacionalinė valiuta suvokiama kaip stabilumo ir nacionalinio identiteto praradimas ir rėmų, kurie kuria pozityvią nuostatą ES atžvilgiu, susijusių su europietiško gyvenimo lūkesčiais.

Darbe taip pat nustatomos dažniausios kalbinės priemonės, padedančios kurti humoro situacijas, tokios kaip garsų sąskambiai, nenorminė rašyba, (lietuvių, anglų, ir rusų) kodų kaita, polisemija ir homonimija. Ypač dažnai pasitaiko egzistuojančių ir neegzistuojančių žodžių kūrybos atvejų, maišomi kodai bei vartojamos metaforos ir metonimijos. Ilgesnėse teksto atkarpose atpažįstamas intertekstualumas, parodija, registrų kaita bei įvairaus pobūdžio nuaidėjimas.

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

Humour and the creative powers of language, or when sentiments turn into centiments

Inesa Šeškauskienė, Virginija Masiulionytė, Birutė Ryvitytė

Summary

Humour is part of human communication and can serve as an effective means for making contact, finding a way out of an embarrassing situation, or mitigating different political and social tensions. However, not all humans are born capable of generating and processing humour and it remains an open question whether it is possible to learn and develop this ability. Therefore, a *sense of humour*, but not an **ability of humour*, would be a frequent collocation in many languages. Cognitive linguists claim that collocations are not accidental as combinability patterns point to certain conceptualisation processes in the expression of meaning. The cognitive linguistic viewpoint that humour is based on a mismatch, or incongruity, between ideas, otherwise referred to as frame shifting, is adopted as a prerequisite for producing humour in this paper.

The focus of this paper is the expression of verbal humour dealing with the introduction of the euro in Lithuania in 2015. Verbal humour is created by employing different linguistic resources: sounds, spelling, word building models, homonymy and polysemy, word combinations and other syntactic structures and larger chunks of texts or discourse. The investigation is based on the main theories of humour: the Semantic Script Theory and the Superiority Theory developed by Attardo (1994) and Raskin (1985). The empirical material consists of 89 cases of verbal humour found in posts and comments in personal profiles and pages on Facebook and in reader comments following different articles in popular news portals written from September 2014 to February 2015. The paper attempts to describe linguistic means contributing to the construction of humour as well as to identify the shifts between frames involved in generating the humorous effect. The results of the investigation suggest that most humorous comments bear content-related political implications, shifting between the frames of the loss of national currency perceived either as the loss of stability or as the loss of national identity and the frame of positive expectations due to the greater integration into the EU. The techniques used to construct humour include wordplay based on sound combinations, similar spelling, non-standard spelling, and code-switching involving English and Russian. An especially productive technique was the construction of existing or non-existing words by code-mixing and the

Šeškauskienė, I., V. Masiulionytė, B. Ryvitytė. Humoras ir kūrybinės kalbos galios, arba Kai sentimentai virsta centimentais. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 213–243, www.taikomojikalbotyra.lt

use of metaphor and metonymy. Larger chunks of text also employ intertextuality, parody, switching between registers and different types of echoing.

Key words: humour, euro, Lithuanian discourse, Facebook, internet comments.

Įteikta 2016 m. spalio mėn.

Paskelbta 2016 m. gruodžio mėn.